

LITTERATUR

SVENSKA ROMANER 1937

Året 1937 bör väl i vittert hänseende närmast betraktas som ett lyrikens märkesår. Lagerkvist, Gullberg, Gierow, Malm och Hildebrand ha kommit med betydelsefulla diktsamlingar och åtskilliga andra ha desslikes bidragit till att göra skörden mycken och god. Inom romanens område har man först att anteckna en fortsatt livlig verksamhet från många erkända författares sida. Däremot kan 1937 knappast sägas vara något genombrottsår för gryende talanger eller nya riktningar. I stället kan det betecknas som ett gott fortsättningsår.

Att detta omdöme har fog för sig även i yttre bemärkelse framgår därav, att en rad författare publicerat fortsättningsvolymerna av förut påbörjade serier. Ett av dessa serieverk och kanske det främsta, har nått sin fullbordan, nämligen *Eyvind Johnsons* svit om den drömmande och tankfulle arbetarpojken Olof från det översta Norrbotten. Slutspel i ungdomen handlar om hur Olof blir färdig med sin dittillsvarande vardagsvärld och ger sig av till södern, d. v. s. till en mycket eventuell anställning i Stockholmstrakten. Eyvind Johnson har i denna serie skildrat en ung människa i tonårens oroliga utvecklingsskede, vilken skulle ha kunnat vara han själv men ändå är en annan, en vardaglig men alldeles egenartad och absolut trovärdig individ, vars liv helt och hållet skärskådas inifrån. Över hela berättelsen vilar en slags enkelhetens genialitet, en intuitionens aldrig svikande säkerhet. Den ständigt orolige, oavlåtligt funderrande och oftast revolterande Olof lever i två världar, den torftiga yttre och den kaotiska inre; erfarenheterna från båda skapa ständigt om honom, utveckla och särpräglade honom. Han är fången i mindervärdeskomplex och överlägsenhetskänslor, han är självupptagen och blyg, desorienterad men ändå instinktivt beslutsam. Eyvind Johnson berättar om honom med en psykologisk detaljkonst av mycket hög rang, med en underfundig humor, som utesluter all sentimentalitet, och med en språkkonst, som alldeles osökt täcker hans primitiva tankevärld. Allt detta har emellertid inte varit tillräckligt för Eyvind Johnsons syfte. För att nå en genväg över vardagsrealismen till den svåråtkomligaste psykologiska verkligheten har han därför även anlitat sagoformen. I slutvolymen låter han sålunda en feberdröm bryta fördämningarna till Olofs innersta. De djupaste intrycken i hans liv, de från böckernas värld och från hans erotiska upplevelser med skjutbanefröken Olivia, fångas in i en virvlande häxdans och tvinga honom fram till den beslutsamhet, som tarvas för att slita bandet med det förflutna. Med romanen om Olof har Eyvind Johnson fullbordat sitt hittills främsta verk och därtill ett av 1930-talets märkligaste.

Vilhelm Mobergs Sömnlös är en fortsättning av *Sänkt sedebetyg* och alltså av den brett anlagda serieromanen om Knut Toring, som i ungdomen brutit sig ut ur sin småländska bondemiljö och sedan hamnat som redaktör för en av den kolorerade pressens själslösaste alster. *Sömnlös* berättar om hur Toring åter drivs tillbaka till hembygden för att vinna nytt rotfäste och ny inre balans. Med säkert psykologiskt grepp skildrar Moberg i bokens första avsnitt Torings olyckliga äktenskap, som efter den första, skenbart obetydliga ripan allt obehagligare rivs sönder. Hustrun är mera vagt tecknad men Torings egen inre konflikt har framställts med desto obarmhärtigare sanning. Hans återkomst till hembygden skildras av Moberg med samma bistra sinne för realiteter. Toring återfinner inte sina drömmars välkomnande paradiset. Han råkar i nya konflikter men får lära sig, att människan endast då behåller sitt värde, när hon uthålligt kämpar med sina problem. Det är tung kraft och episk bredd i Mobergs berättarkonst; den glider fram i ett långsamt, övervägande tempo, liksom begrundande och avlyssnande sig själv. Moberg har i denna roman lagt ner sin djupaste livserfarenhet, sitt allvarligaste patos. Det ledmotiv, som tonar innerligast och sjunger vackrast, är kärleken till jorden, till den alstrande kraften, det växande och levande.

Bland nuvarande svenska romanserier ser *Agnes von Krusenstjernas Fattigadel* ut att bli den utförligaste och digraste. Dess tredje del, *Dessa lyckliga år*, för inte handlingen långt fram sina 500 sidor till trots. Huvudpersonen, den unga Viveka von Lagercrona, befinner sig i tonårens ömtåligaste skede. Med den på en gång besjälade och virtuosa, intuitiva och målmedvetna konst, som är henne egen, skildrar Agnes v. Krusenstjerna denna knopande unga kvinna. Bävan och trånad, livshunger och människoskräck dallra i den värnlösa Vivekas ömtåliga och överkänsliga själ, under det att hotfulla moln skocka sig över hennes väg, vilka tyckas båda, att dessa vemodiga, trånsjuka, lyckodrämmande ungdomsår trots allt skola bli de ljusaste i hennes liv. På sätt och vis är skildringen en upprepning av vad förf. tidigare åstadkommit, men hennes förmåga av variation och individualisering förnekar sig inte. Naturligtvis finns också mycket av den hätskhet kvar, varmed hon skildrat så många av de vuxna personerna i romanen, men arrogansen och nyckel-perspektivet förefalla vara en smula avdämpade, till fördel för det hela. Någon karikatyrens mästare är nämligen Agnes v. Krusenstjerna inte. Hon når alltid högst, när hon som i Vivekas fall skildrar med medkänslans sympatitagande.

Under det Viveka von Lagercrona växer upp i den oscariska epokens patriarkaliska hägn, är *Alice Lyttkens* serieroman om advokaten Ann Ranmark en nutidsskildring och ett debattinlägg i kvinnofrågan. Men även Ann Ranmarks innersta är stämplat av en föregående epoks uppfostringsprinciper. Hon är produkten av en gammaldags borgerlig flickuppfostran, hon har under sin uppväxt skyddats mot alla kyliga vinddrag och därigenom fått sitt själv-

Litteratur

förtroende knäckt. Först när hon i sitt yrke tvingats att kämpa, lidit sitt nederlag och förmått att erkänna det, får hon kraft att utan vare sig falsk självkänsla eller klenmodigt självmedlidande se sin begränsning men också sin styrka. I Det är dit vi längtar står hon till det yttre som segrare. Hon är välbeställd advokat, i sitt yrke en människans erkända jämlike. Men hennes liv ser inte ut att resultera i annat än arbetsrutin och ensamhet. Kvinnan inom henne har inte fått sitt och därför börjar hon drömma om kärleken, hemmet och barnet. »Det är dit vi längtar.» När hon slutligen möter den man, som blir hennes öde, kan inte heller den nya segern vinnas annat än genom nederlag, men nu vet Ann sin väg. Romanen är berättad i Alice Lyttkens vardagliga, litet prosaiska manér, och mycken omsorg har nedlagts på kompositionen. Så får bl. a. huvudpersonen flankeras av två kontrasterande kvinnotyper, den halvgamla, förgrämda kassörskan, som för att kompensera sin längtan hamnar i ett politiskt ytterlighetsparti, och den sunt fostrade, harmoniska unga nutidskvinnan, som lätt finner vägen till lyckan. Ann Ranmarks eget kvinnoproblem mynnar ut i den livsbejakande och lyckliga men därför inte lättvunna kompromissen.

Trots sin titel är *Eva Bergs Medelålders* man i främsta rummet en kvinnoroman. Den utgör en direkt fortsättning av fjolårsuccén Ung kvinna. Man hade knappast väntat, att denna nödvändigtvis skulle kräva ett komplement, men å andra sidan fanns där något av ohållbarhet i lösningen av den unga societetsflickan Ingrids och den robuste, medelålders lapplandsläkaren Ragnar Harnesks äktenskapskonflikt. Båda hade tvingats att revidera sitt förflutna för att från nya synpunkter ta itu med det närvarande. Äktenskapet skulle ha sin grund i det ömsesidiga förtroendets och den goda viljans tecken. Räcker det? Den nya romanen besvarar frågan med nej. Från en skenbart bagatellartad utgångspunkt börjar mistroendet ånyo smyga sig fram. I den uppkomna situationen tvingas förf. att tillgripa romanschablonernas arsenal för att nå fram till problemets lösning i den kärlek, som inte behöver föresatser och viljeanstängning för att förverkligas. Eva Berg har försökt sig på ett svårt och intressant psykologiskt problem, men hon har tvingats att överdriva Ingrids sensibilitet och hon har inte förmått skjuta över huvudintresset till den medelålders mannen. Det förefaller också, som om hon haft svårigheter att få historien att räcka till en hel roman. Men hon är en behaglig berättare och har en erkännansvärd litterär ambition.

Py Sörmans Stan tar Birgitta hör till de självbiografiskt orienterade serierna. Efter den förra volymens prästgårdsidyll får man nu följa Birgitta till Göteborg, vars schartauanskt färgade kretsar skildras icke utan talang. Birgitta själv har också tecknats med enkel naturlighet. Däremot står man likgiltig inför de centrala partiernas skildring av en sinnessjuk släkt. Man får det intrycket, att förf. här trätt över gränserna för det område, där hon är hemmastadd.

Jämte avslutade och fortsatta serieverk visar 1937 års romanproduktion också början på nya. *Waldemar Hammenhögs Anna Sevardt* knyter an till Esthers och Alberts bekanta miljö men inleder en självständig svit. Anna är Esthers syster, och Hammenhög får sålunda än en gång tillfälle att skildra hantverkar- och småhandlarklassen, som han så i grunden känner. Men han har denna gång större ambitioner. Romanen behandlar två sociala problem. Det ena är ståndscirkulationen, det andra utgör den moderna variationen av den gamla frågan om mannens arbete och kvinnans kärlek, nämligen nutidskvinnans konflikt mellan den egna karriären och kärleken. För att med behövlig snabbhet få intrigen i gång har Hammenhög utrustat Anna Sevardt med en osedvanlig mängd fördelaktiga egenskaper: trevligt utseende, vinnande väsen, praktisk förmåga, förstklassig energi och nästan otrolig språkbegåvning. Hon har vidare klar blick för alla möjligheter och modet att våga. I sin okuvliga föresats att komma ut ur sin miljö och in i en högre utnyttjar hon också kallblodigt alla chanser men tvingas också till kännbara offer. Hon har blivit en mycket ensam kvinna, när hon äntligen står framme vid sitt mål. Hammenhög berättar med den initierade detaljkonst, som utmärker honom, och särskilt bra har han lyckats skildra den småborgerliga släktkretsens av misstro, avund och konservativ klasskänsla blandade reaktioner inför Annas väg mot höjderna. Han äger också fortfarande en outtröttlig fabuleringsgåva. Hans människor få liv genom att händelse fogas till händelse; varje nytt steg leder till nya möjligheter, och när romanen slutar, stå så många kombinationer färdiga att ingripa, att man mer än i andra fortsättningsromaner blir intresserad av vad som kommer att hända. Men man är intresserad också därför, att fortsättningen ser ut att på ett nytt sätt pröva den Hammenhög man hittills lärt känna.

Även *Elin Wägners Genomskådad* förefaller att vara början till en serie. Den journalistiskt tränade författarinnan brukar i liv och verk främst vistas i nuet, ständigt aktiv, ständigt redo till batalj med kvickhetens och vettets goda vapen. Denna gång har hon emellertid valt att göra en tillbakablick över det skede, som hon själv haft del i, till en början perioden från tullstridernas och unionskrisens oscariska tid genom rösträttsfejdena och fram till världskrigsåren. Med frisk fabulering och en nästan förvirrande färdighet att spinna trådarna har hon berättat om den unga Agnes öden och äventyr, vilken utan att hon egentligen vet hur, blir maka till Äköpings skäggprydda högerpamp till borgmästare och därmed en tids-typisk dockhemsfru. Vad som sedan skildras är den både invecklade och naturliga metamorfos, som skapar om Agnes till en självständig människa och ger henne mod till en sortie i stil med Ibsens Nora. *Genomskådad* är skriven med lust och glädje. Den Wägnerska stilkonstens hela journalistiska rapphet, friska sälta och maliciösa ironi fyller romanen från början till slut. Den rymmer därjämte författarinnans hela allvar. Också *Genomskådad* är ett inlägg i den Wägnerska

Litteratur

striden för kvinnosaken och fredssaken, vilka båda enligt hennes ideologi i grunden äro ett: försvaret för livets innersta värde. Som en underström skönjer man också drömmen om matriarkatets kommande tidsålder, då den manliga erans symboler svärd och örnar ersatts av kvinnan med barnet, godhetens och kärlekens, det växandes och levandes sinnebilder. Torntrappan kring Vor Frelzers kirke symboliserar för Agnes den krångliga men ständigt uppåt slingrande väg, som hon och den kämpande skaran måste gå. Det finns både patos och ironi, både dröm och stridslust i denna temperamentsfulla, alltigenom Wägnerska roman.

Många av de nämnda författarna, t. ex. Moberg och Hammenhög, ha var sitt specialintresse och särskilda område, som de i grund behärska och ständigt återvända till. Detta gäller även åtskilliga andra. Ett typiskt exempel är *Hugo Swensson*, författaren till vår första egentliga yrkesroman. Hans nya bok *Hjalmar Willén* och hans klass är i mycket en upprepning. Men Hugo Swenssons tema kan vara värt att variera. Under det förstlingsromanen berättade om en läroverksadjunkt från provåret till pensioneringen, skildrar den nya en skolklass och dess klassföreståndare från första gymnasieringen till studentexamen. Hugo Swensson har förmågan att skildra rikedom, spänningen och det ständiga fortskridandet i skolans vardagliga arbetsliv, han lyckas t. o. m. vinna läsarens intresse för besvärligheterna vid uppsatsrättning och han låter honom ordentligt ta del av adj. Willéns genomgång av litteraturkursen. Här träder f. ö. poeten Hugo Swensson i dagen: hans Willén visar sig vara en lyriker i katedern, som i målande, Levertinska svep söker fånga seklernas tidsdof. En relegationshistoria ger därtill både ökad spänning och vidare inblick i läraryrkets många angelägenheter. Vid läsningen av denna roman, som i så många avseenden skiljer sig från andra, kommer man närmast att tänka på C. J. L. Almquist: också Hjalmar Willén och hans klass är en prosahymn till arbetets ära.

Till yrkesromanernas grupp ser också *Erik Askklunds Modisterna* ut att höra. Den berättar om sju unga modister i Stockholm, som till slut i kompanjonskap bli ägare av firman. Som yrkesroman och även som människoskildring är den emellertid av mindre betydelse. I stället har den sin styrka i det måleriska. Den är fylld av Stockholmsstämningar från Kungsholmen till Djurgården, under alla årstider och alla dygnets timmar, och detta Stockholmsmåleri är alldeles utsökt, det fångar dagrar och färger, ljud och doft, det är på en gång realistiskt och lyriskt. Man skulle i detta sammanhang kunna nämna en annan liten roman, *Iris Cederblads Ljuva oskuld*. Den skildrar tre systrars upplevelse av kärleken. Handlingen är förlagd till Stockholm på 90-talet och tesen påminner om den, som Alice Lyttkens romantrilogi fört fram: den gammaldags flickuppfostran, som resulterade i rädsla för livet och oförmögenhet att reagera självständigt. Handlingen är emellertid rätt konstruerad och saknar originalitet; sin charm har romanen i stället

genom den tidstrohet, varmed accessoarerna skildrats: man får verkligen en synbild från hästspårvagnarnas och Norrbroaffärernas, cylindrarnas och figurkappornas oscariska huvudstad.

Bland dagens skildrare av borgerligt liv finns det en författare, som det inte går att sätta i grupp med andra. Det är *Olle Hedberg*, vilken alltid hållit sig fjärran från koterierna och dagsmodet, en skeptisk människorannsakare, en noggrann realist, som strikt håller sig inom de områden han vet sig behärska. Han senaste roman, *Grop åt andra*, handlar om den bortskämde och tämligen ohängde överklassynglingen Karsten Kirsewetter, som lever högt på att smita undan sig själv för att i stället spela roller till publikens behag. Han blir virtuos i sin bransch och får snart rykte om sig att vara mannen, som gör vad som faller honom in och som alltid måste göra det oväntade. Omslaget kommer, när han träffar en ung dam, vilken inte tycks finna honom så märklig som väntat och vilken han följaktligen måste vinna. Han finner, att han inte kan binda den älskade med sitt egentliga väsen, sitt innersta jag; han har endast förmått roa och behaga henne med sina roller. Så har han fallit i sin grop och ridån kan gå ned, ty bevisföringen är avslutad. Karsten är skildrad som en utpräglad skådespelarbegåvning. Felet är bara, att han väljer livet självt till scen. Livet låter nämligen inte spela teater med sig, och det går inte i längden att slarva bort den enda roll man fått sig tilldelad i det stora dramat. *Grop åt andra* är en skickligt gjord roman, den är målmedveten i komposition och stil, fylld av Hedbergs snabba ironi, träffsäkra karakteriseringsförmåga och klara intellekt. Men ändå verkar romanen litet för mycket av demonstret fall, av psykologisk kirurgi. Det ligger ett kyligt tomrum mellan läsaren och romanens fiktiva värld. Virtuositeten dominerar.

Det allvar, för att inte säga den dysterhet, som under senare år präglar vår litteratur, sätter också sitt märke på den övervägande delen av romanen 1937. Det hotfulla, problemfyllda, ibland tröstlösa i den moderna människans tillvaro, hennes beroende av det irrationella, hennes fångenskap i arv och miljö har lockat till psykologiska studier av olika slag. Ett markant exempel är *Gösta Carlbergs* *Bären* varandras bördor. Det är svårt att yttra sig om denne debuterande förf., som här predikar en sorts psykoanalytisk frälsningslära med trumpetande patos och snyftande sentimentalitet, med talför dialektik och en hätskhet mot det bestående, som låter alla hänsyn fara. Vad han åstadkommit är icke ett konstverk, det är en översvämning. Trots den dubbelbottnade kompositionen och minen av objektivitet är det tydligen sin egen talan förf. för. Hans bok är en stormande plaidoyer för den urspårade huvudpersonen, utförd med en så frenetisk energi, att man inte låter sig övertygas. Ibland verka de psykoanalytiska själstolkningarna såsom för bevisföringen uppkonstruerade fall, ibland ger sig förf. på det otacksamma företaget att psykoanalysera karikatyrer, men ibland når han också långt i kuslig introspektion liksom i skild-

Litteratur

ringen av det söndergångna och förvridda, av ångestens, hämningarnas och självförstörelsens mörka världar. Man tvingas ofta till protest, ofta också till eftertanke. Samma ojämnhet utmärker även hans stil. Hans patos får lika ofta äkta som konstlade uttryck, hans satir är ibland slagkraftig, ibland verkligt billig, hans förmåga av begränsning är obefintlig. Om han är ett framtidsnamn är ännu osäkert.

Patos är en term, som tränger sig på även beträffande *Harald Beijer*. Han har i *Kellermans*, en roman om två generationer, åstadkommit ett mycket karakteristiskt verk. Stil och kompositionsteknik äro lånade från underhållningsromanen. Spänningen matas i snabbt stigande takt, varpå explosionen följer, och därefter samlas och stegas nya spänningsmoment till nästa explosion. I dessa förlopp sätter förf. in sina människor och låter dem med obeveklig konsekvens blotta sina karaktärer i handling. Bakom denna skenbara objektivitet ligger hans patos, vilket gäller rättfärdighetens öde i världen. Liksom Beijers senaste romaner handlar *Kellermans* om rättfärdighetens tragik. *Bernhard Kellerman* är sonen i ett äktenskap, där modern representerar den viljekraftiga, självgoda, i egna ögon ofelbara människotypen; fadern är den lättledde veklingen, som går sin ödesutstakade väg mot undergången. *Bernhard*, som blir skådespelare, växer upp kritiskt inställd mot båda föräldrarna. Han blir en rättfärdighetens fanatiker, som går under genom sin oförmåga av kompromiss. I jämförelse med Beijers fjolårsroman visar *Kellermans* ett framsteg. Den kan visserligen förefalla överspänd, teatralisk, här och var konstruerad, men den är spännande och målmedveten och dess patos har en äkthet, som överrumplar i all sin våldsamt. Det är något av primitiv, eruptiv kraft hos *Beijer*, men samtidigt är han en kylig iakttagare, som liksom tyst följer sina personer i spåren. Inom sin begränsning är han både egenartad och intressant.

När signaturen *Fredrik Thomas* för ett par år sedan gav ut sin debutroman, betraktades han som en andlig frände till *Harald Beijer*. Med *Du vinge ut av bly*, vars titel är ett citat från *Romeo och Julia*, har han i varje fall visat sin självständighet. Han har därjämte övervunnit den förra kantigheten i stilen och skriver ett naturligare dialogspråk. *Fredrik Thomas* grundar sin människoskildring på psykologiska studier och lägger stor vikt vid arvsanlagens och miljöns betydelse utan att förfalla till schematisering. Romanens kanske bästa parti är den inledande skildringen av huvudpersonernas kärlekshistoria. Förf. visar sig ha sinne för de fina nyanserna och små skiftningarna, för de skenbart tillfälliga reaktionernas betydelsefullhet. Därför har också den friska och tappra kvinnliga huvudpersonen blivit bokens mest levande figur. Liksom i debutromanen är hjälten en vetenskapsidkare, som inte når sitt mål. Det tema, som denna gång behandlas, är inte vanligt i litteraturen men på något sätt typiskt svenskt. Det rör sig om den unge vetenskapsmannen, som för brödfödans skull tvingas uppge forskningen för

att livnära sig och sin familj som borgerlig ämbetsman i landsorten. Isolerad och berövad sina framtidsdrömmar och sin intellektuella stimulans börjar han snart vantrivas, och denna den tröttkördes leda vid rutinmässigt yrkesarbete och hemlivets enformighet har skildrats med verklig inlevelse. Kärleken, vingen av bly, som på en gång binder och lyfter, segrar dock till slut i den avgörande kampen. En svaghet i denna annars mogna och väl genomtänkta roman är att förf. inte lyckats övertyga om hjältens vetenskapliga begåvning. Han är från början sin professors påläggskalv, arbetar med hans excerpter som källmaterial och ansluter sig till hans teorier. Någon skapande självständighet tycks han inte besitta. Däremot är det ett gott grepp, när förf. blott låter honom ana forskningens tjuning utan att få skörda dess frukter. Vetenskapen blir därigenom den hägrande önskedrömmen, som hotar att skilja honom ut ur all gemenskap. Han får göra sitt offer men också bärga sin vinst. Fredrik Thomas har ställt upp ett väsentligt problem och utfört lösningen med psykologisk säkerhet.

En helt annan men lika problemfylld värld förs man in i genom *Jan Fridegårds Offer*. Det är betecknande, att handlingen försiggår i en dyster och unken källarlokal och att huvudpersonen heter Mörk. Han är en konkursmässig, i sitt yrke okunnig antikvariatsbokhandlare, som närmast verkar apatisk och på sin höjd kan förmå sig till ett muttrande knot mot samhällets orättvisor. Kafé flickan Greta förälskar sig emellertid i den tystlåtna mannen, så olik dem hon annars mött, ett förhållande uppstår och detta får tragiska följder. Fridegårds enda intresse är att leta fram sanningen om de människor han skildrar. Mörk blir varken anklagad eller dömd. Han framställes bara som han är, en ömklig, alltigenom slapp människa: slapp i sin moral, i sitt yrke och i sitt förhållande till de händelser, som gripa in i hans liv. Jan Fridegård ger intet annat försvar åt Mörk, än det denne själv är i stånd att hitta på: ett fejt, undankrypande, samhällsanklagande försvar. Hela denna roman från människolivets källarvåning har sin styrka i det lugna, sakliga blottställandet av den mänskliga naturens ömkliga och ömkansvärda larvighet. Den är dessutom skriven med en verklig stilistisk brio, av en förf., som utan att höja rösten når sitt mål och som förstår koncentrationens svåra konst.

Om *James Larssons Oron i världen* kan ett rakt motsatt omdöme fällas. Romanen är präglad av borgerlig vantrivsel, varom intet i och för sig är att säga, men skildringen av de falskt djupsinniga, ledlösa och livströtta huvudpersonerna är fullständigt odräglig. Bättre har förf. lyckats med en karikatyr av den brackbelättna halvkulturen. Hela boken är emellertid skriven i en på samma gång pretentiös och krystad prosastil, som gjort den till årets mest manierade produkt. De eventuella tankar, som ligga bakom utformningen, ha blivit omsorgsfullt fördolda.

I ett års svenska bokproduktion träffar man givetvis alltjämt på bondeskildringar. Helt naturligt bör också bonderomanens klassiska

Litteratur

genre, i kraft av de nya problem, som åter satt vår gamla modernisering på dagordningen, nu äga förnyad aktualitet och dragningskraft. Man konstaterar emellertid, att 1937 års bonderoman alltså följer gamla traditioner. Endast hos Moberg skymtar man något av det moderna jordbrukets problem, men inte heller han har ännu på allvar tagit itu med dem. Genrens mest lyckade verk för året är väl eljest *Irja Browallius Syn den på Sk r u k e*, som betecknar en personlig framgång för den ambitiösa författarinnan men icke någon förnyelse för romanslaget. Den mellansvenska bygdemiljön är säkert fångad, en påtaglig sakkunskap framträder i detaljerna — t. o. m. dialekten behålles konsekvent i samtalen — och naturskildringen har en artistisk touche. Men både handling och framställning äro alltför hårt bundna vid litterära mönster. Irja Browallius roman kan karakteriseras som en säkert och väl gjord variation.

Moa Martinson har däremot från sin debut visat en egen, omisskännelig profil. Men också hon kan brista i självständighet, när hon sluter sig till traditionella genrer. I *Drottning Grågyllen* börjar hon med att återberätta en medeltidssägen, och det är alldeles påfallande, hur nära hon därvid imiterar 90-talisternas historieromantiserande, en smula manierade krönikestil. Först i det följande kommer hennes eget temperament mera till sin rätt. Drottning Grågyllen erinrar närmast om hennes föregående *Rågvakt*, eftersom även den nya romanen skildrar gångna tiders liv i Kolmårdstrakten, här från den epok, då den gamla, på jordbruket baserade livsföringen började vika för industrialismen. Liksom i Hj. Bergmans bergslagsromaner skildras den anrika herremanskulturens undergång. Moa Martinson har nya traditioner och nya originella figurer att komma med samt dessutom sin egen syn på jordbaronernas tidsålder. Men hon, liksom den tradition hon ärvt, står alltför mycket utanför, alltför undrande vid anblicken av de besynnerliga människoöden hon berättar om. Den riktiga trollskärvan i ögat äger hon inte. De kuriösa figurerna glida förbi och försvinna, alltså höljda i det dunkel, vari folkfantasierna sett dem. En helt annan säkerhet få scenerna från de fattiga soldattorpen. Här möter man en omedelbarhet och friskhet, som än en gång visar, att Moa Martinson är en av den svenska fattigdomens främsta skildrare i vår tid.

Till folklivsskildringarnas klass kan man på sitt vis även räkna *Gustav Sandgrens Dans till gryningen*. Det är nutida bygdeliv som skildras men ingalunda arbetet, vardagen eller de praktiska problemen. Huvudpersonen är en fiolspelare och miljön koncentrerad till de lantliga dansbanornas lördagsfröjder med små avstickare till bönhus och nykterhetsloge. Fiolspelaren är en lyrisk musikantsjäl, som drömmer drömmar av det slag, som romantiker brukar, om »en själ mot stjärnan» och om att spela på livet »som på tusen fioler», så att en sky av blommor faller över jordens bräddar. »Att leva är att drömma», förklarar han också alldeles programligt. Det är icke så mycket genom sin handling eller genom de, i ett par fall utmärkt skisserade figurerna boken får sitt värde utan genom de poetiska

naturskildringarna och den romantiska stämningskonst, som gör Sandgren till lyrikern framför andra i vår prosadiktning.

Vill man ha exempel på raka motsatsen, på den svenska prosans prosaiskaste utformning, skall man vända sig till *Gösta Sjöbergs* originella roman *Algot Eriksson*. Förlagsinspektör. F. d. Ledamot av Riksdagens Andra Kammare. Redan titeln, som är ett visitkort, ger besked om att det här är fråga om en person, som det inte precis gått uppåt för i livet. Herr Eriksson — man måste faktiskt titulera denne romanhjälte — har hamnat — bokatvisitör och är nöjd med sin lott. Han är nämligen en prototypisk representant för den hygglige vardagssvensken, som inte gör stort väsen av sig, en ytligt sett rätt trivial person utan fantasi och utan humor, korrekt, medelmåttigt begåvad och icke särdeles litterärt intresserad. Han är å andra sidan pålitlig, nykter i alla bemärkelser, blygsam och helt främmande för den svenska slösaktigheten men en god representant för den svenska ärligheten. En man som herr Eriksson blir naturligtvis inte en romanhjälte i första taget. Han måste alltså sättas in i ovanliga och dramatiska situationer. Förf. har därvid gått mycket omsorgsfullt tillväga och noga aktat sig för alla överdrifter. Han har också sett till, att herr Eriksson hela romanen igenom reagerar fullt naturligt och konsekvent. Händelserna äro så lagda, att de tvinga honom att tänka, att fundera över sig själv, att känna ett ständigt ökat ansvar gentemot livet. När han till slut finner sig stå inför sin sena kärleksupplevelse, springer hans sedan barndomen tilltänkta känsloliv i dagen och han blir en rikare, friare och mer levande människa. Det enda man i denna strikt logiska och psykologiska roman kan känna sig manad att finna en smula egendomligt, är att den är skriven i jagform. Dess originalitet beror naturligtvis i hög grad på den omständiga, stelbenta och ängsligt korrekta kanslistil, varmed förf. låter hjälten skildra sitt liv. Som pastisch är detta ett verkligt kraftprov, i stil med Chronschough, och man finner här riktiga praktexemplar av de officiellaste substantiveringar, de mest protokollsmässiga omskrivningar och de allra kurialaste abstraktioner. Denna stil karakteriserar visserligen herr Eriksson på det förträffligaste, men endast den herr Eriksson, som skildras från början, inte den som först efter upplevelsorna och den slutliga känslöförnyelsen själv berättar sina öden. Han visar sig också kunna återge samtal på ett fullt naturligt sätt; oratio obliqua hade ju annars varit honom mera näraliggande. Detta är inkonsekvensen i denna konsekventa bok, som man trots allt inte vill ha annorlunda. Den presenterar en människa, som tål både att skrattas åt och hedras, en figur, som man tycker sig ha träffat i livet då och då men som hittills inte på allvar introducerats i litteraturen.

Grundförutsättningen för att romanen om herr Eriksson kommit till, ligger i en *vis comica*, som inte direkt framträder men ligger fördold i själva den stilistiska utformningen. Man kan gott kalla denna egenskap för humor. I modern svensk litteratur är humorn

Litteratur

annars en rätt sällsynt gäst. Att den också är saknad framgår därav, att de böcker, som bäras upp av dess starka, befriande och gestalt-skapande kraft, vunnit omedelbar framgång. De äro den också värda. *Fritiof Nilsson Piratens* Bokhandlaren som slutade bada hör hit. Egentligen utgöres romanhandlingen av en saftig och burlesk anekdot av det slag, som man träffar på i medeltida fabliauer och den italienska renässansens novellsamlingar. Det är en ny variation av det gamla temat om den enfaldige mannen, som blir dragen vid näsan och råkar i en löjlig situation. Det skratt, som traditionellt brukar utlösas ur dylik komik, är i grunden hjärtlöst. Fritiof Nilsson Piraten har emellertid valt att göra den bedragne mannen till romanens hjälte. Det har endast kunnat ske därigenom att den gamla anekdotfiguren med humorns hjälp skapats om till en levande människa. Bokhandlaren, den fridsamme småborgaren och timide idealisten, växer med svårigheterna, blir större i sitt lidande och dör som segrare över sig själv. Bokhandlaren gestalt betecknar Nilsson Piratens genombrott som författare. Vad han redan förut visat sig kunna: att skildra, berätta och fabulera, att friskt måla på med saftiga färger och duka upp de kostligaste och befängdaste historier, det triumferar han fortfarande i, men först här har hans humor sett djupare, gestaltat och skapat liv.

Årets största romanframgång går också i den gestaltskapande humorns tecken. När *Gösta Gustaf-Janson* slog igenom med *Gubben* kommer, betraktades han som vår mest lovande representant för den moderna, anglosaxiskt skolade underhållningsromanen. Felet med *Gubben* kommer var bara, att den sjönk mot slutet; anspråken på den väntade gubben ställdes för högt, så att hans slutliga framträdande utlöste besvikelse. I *Stora famnen* tar förf. skadan igen. Här kommer äntligen gubben. Han heter K. A. Koger och visar sig vara en av de festligaste figurer, som uppträtt i senare svensk litteratur. Koger är en särdeles vital 80-åring, en fullkomligt samvetlös finanshaj och en fullblodsegoist av renaste vatten, snål, elak, avskyvärd, kort sagt en individ, som man inte vill ha att göra med i verkligheten men som man ohjälpligen trivs med såsom romanfigur. Han är nämligen skildrad med den mustigaste komik, med en saft och frodighet, som kommer läsaren att skina upp, så ofta denne storflur med hasande fötter träder in på arenan eller hans ohyvlade gubbstämman sätter i med de fantasifulla och svavelosande invektiver, som utgöra den huvudsakliga delen av hans ordförråd. Bokens övriga personer äro en samling bleksiktiga småsjälar, ömkligt självupptagna och självbedragna, fåfänga och hala men med en otrolig förmåga att flyta ovanpå. De äro till för att avbasas med ett muntert satirens gissel, gubben Koger däremot är danad av den mustiga humorns märkliga saft. Romanen är främst en uppgörelse med den futtighet, som enligt förf. utmärker vissa Stockholmska finansskretsar. Någon psykologisk djuplodning ger han sig inte tid med, men han behöver inte heller mer än skrapa på den glänsande fernissan för att tomheten ohöljd skall träda i dagen. Inte heller fäster man

sig över hövan vid det idealistiska program i »Seid umschlungens» stil, som formulerats i bokens titel och som hjälten under handlingens gång kommer fram till. Intrigen är däremot skickligt tvinnad av konflikterna mellan två släktgrenar, en från överklassen och en från underklassen. Mitt i den snabbt ökade villervallan prunkar gubben Koger, likt en illfundig romare söndrande och härskande till allmän missbelåtenhet. Kulmen nås under hans solenna 80-årsfest, ett galaspektakel, som närmast liknar ett i förväg exploderande fyrverkeri. Gösta Gustaf-Janson förstår att berätta och att med frisk och frejdig talang porträttera bokens alla brackor. Men att romanen höjt sig till verkligt litterär klass, det beror helt och hållet på det livslevande barockporträttet gubben Koger, en personage värdig att bli upptagen i den krets, där salig Markurell och hans gelikar ha sin förblivande varelse.

I 1937 års bokflod träffar man slutligen på en av de gamla och erkända mästarna av den frodiga humorns berättarkonst, nämligen *Ludvig Nordström*. Jämte Elin Wägner är han dessutom den ende av de s. k. 10-talisterna, som framträtt under året, och båda ha förstått att med all bravur visa, att den gamla generationen inte har svårt att hävda sig. Man har välkomnat *Planeten Markattan* som ett lyckligt tecken på att den gamle, numera nästan klassiske novellisten Ludvig Nordström återkommit. Intet kan vara felaktigare. Den gamle Ludvig Nordström finns inte. Det är både oriktigt och oberättigat att kräva eller ens önska någon återvändo för hans räkning. Med ett socialt patos, som blivit ett med honom själv, har han satt som sitt mål att söka klarlägga och demonstrera, vad som sker i det som synes ske runt omkring oss i världen. Han kan inte för ett ögonblick avstå från att klargöra den utveckling, som ryms i begreppen totalism och världsstaden. Men samtidigt är Ludvig Nordström i lika hög grad konstnär. Han kan gestalta som få, han äger diktarens och människoskildrarens fantasi, han besitter en saftig humor och en frodig berättartalang, som poekar på att komma till uttryck. Man skulle med en stagneliansk omskrivning kunna formulera hans problem i orden: lusten att teoretisera contra tvånget att gestalta. I *Planeten Markattan* är han på väg att lösa sitt författarproblem. Denna bok, som är »en liten förhistoria» till något mera, inleder inte i första hand en romansvit utan skildringen av den sociala världsutvecklingen under de senaste mansåldrarna. Romanen är sålunda främst ett kapitel samhällshistoria, behandlande det gamla »Kreditsveriges» struktur och annalkande undergång. Men samtidigt har denna demonstration försetts med exempel, som hämtats från Ludvig Nordströms outtömliga förråd: de gamla Öbackaoriginalen. Så har han kunnat släppa lös hela sin frodiga fabulerande kraft, sin pantagruelska mustighet och sin blixtrande vitala framställningskonst. Än mer, han har i huvudpersonen, som är ingen mindre än gamle patron Lack själv, erhållit ett varnande exempel, som samtidigt står hans hjärta mycket nära. Därigenom har hans humor kommit till sin rätt igen. Tendensen till trots blir

Litteratur

romanen ett äreminne över Kreditsveriges representant, den kvick-silveraktigt livlige, outtömligt uppfinningsrike, okuvlige och oemotståndlige patron Lack. Och än en gång lever hela gamla Öbacka upp, kåkstaden och världsstaden, vars historia är på en gång äkta svensk småstadskrönika och symbol för hela det stora mondiala förloppet. Berättaren och förkunnaren Ludvig Nordström är med ett ord på väg att finna sin nya form. Därmed är han för sin del i färd med att nå den förnyelse, som den nutida romankonsten sedan länge söker sig fram emot.

Elof Ehnmark.

BONDENÖD OCH STORMAKTSDRÖM

Axel Strindberg: Bondenöd och stormaktsdröm. Studier över skedet 1630—1718. Stockholm, Albert Bonnier, 1937. 447 s., 1 pl. Kr. 9: 50.

Licentiaten Strindberg vill i »Bondenöd och stormaktsdröm» skildra svenskt 1600-tal inifrån och underifrån, ur de betungades och förtrycktas synpunkt. Men han har framförallt fastnat i de ledande skiktens egoism och hycklade ideologier. Boken väcker snarast minnet av l'ancien régime's memoarer, där desillusionerade världsmän tolka sin tids öden med den världsklokhet, som ser små privata motiv bakom de stora händelserna. Dessa memoarer ge dock psykologiskt mer — och äro även roligare — därför att de äro skrivna av män som sett världen och spänna över en stor skala av mänskliga passioner. Strindberg åter har i sin hand fått en slagruta, som enformigt och ensidigt ger utslag för det privat- och klassegoistiska ekonomiska intressets dolda åder i varje gärning och livsgestaltning.

Psykologisk insikt härstammar ju ytterst från introspektion och slutsatser av andras handlingar, vilkas motiv vi analogivis tolka. Jag känner icke licentiaten Strindberg och hans bekantskapskrets. Men det behövs knappast för att konstatera, att hans barnafromt rätlinjiga tro på det ekonomiska intresset som yttersta förklaringsgrund mindre härstammar från livserfarenhet än från teori och läsning. Fastän det låter paradoxalt, är nämligen hans radikalt subjektiva motivotolkning en frukt på den genetiska historieforskningens träd. Hur livsvillkoren forma människor och institutioner hade ju länge varit ett centralt problem, då 1800-talet skänkte oss en rad mer eller mindre deterministiska försök att härleda allt ur ett särskilt livsvillkor. Viktigast blev den s. k. materialistiska historieuppfattningen. Även den som vägrar att i den oändliga kedjan av orsaker utvälja en som den primära behöver ej vara blind för hur knappheten följer allt mänskligt handlande i spåren. All historia är sålunda ekonomiskt bestämd. Härav har Strindberg dragit den vanliga men icke desto mindre felaktiga slutsatsen, att all historia ytterst bestämmes av ekonomiska motiv. Och med en ytterligare

tankeglidning sätter han ekonomiska motiv lika med egoistiska ekonomiska motiv. Eljest borde det ju vara uppenbart, att de ekonomiska motiven och alldeles särskilt de egoistiska ekonomiska motiven icke tillhöra den ekonomiska sidan av orsakskedjan. De ha sin plats i hela raden av mänskliga målsättningar, som i ständig växelverkan bestämmas av och bestämma varandra och den ekonomiska utvecklingen. Insikten att de ekonomiska möjligheterna draga gränser för och inverka på allt mänskligt handlande nödgar på intet sätt att stirra sig psykologiskt blind på ett enda motiv.

Om alla mänskliga handlingar skola återföras på ekonomiska intressen, följer emellertid därav, att alla »ideologier» äro mer eller mindre medvetna eftertionaliseringar och skyddande förklädnader. I stora partier av Strindbergs bok förefaller detta också vara meningen. När man läst en stund, tycker man att ingen norm för en värdering längre kan återstå. Men man har då glömt, att hela boken är ett räfst- och rättarting med stormaktstidens ledande personer och klasser. Närmast låge det ju att tänka sig, att det är endast dessa, som dansat efter det ekonomiska intressets pipa. Men det är icke heller så. Också ofrälset drives av »invärtes avund» och »mänhet om egen nyttighet». Allt är klasskamp. »Men vad som i denna klasskamp skiljer adelns och allmogens krav är den icke oväsentliga omständigheten, att den senares kunde motiveras med en rättsåskådning, som» (s. 119). Vi andra argumentera ju ofta på detta sätt. Men hur kan man åberopa sig på en rättsåskådning, när man i sin hand bär det trollglas, som genomskådar alla rättsåskådningars intighet? För det är väl icke så, att egennytta blir rätt genom addition, om man håller på tillräckligt länge? Då blir det åter obegripligt, hur boken som motto kan ha en utpräglad kristligt motiverad »ideologi», ett uttalande av Olaus Petri. Men »all opposition och samhällskritik springer ju fram ur kränkta och pressade samhällsgruppers besvärligheter; det ligger i sakens natur och idealiteten behöver icke ifrågasättas för det». Också det skulle ha gått ganska lätt att skriva för mig, fastän jag med tanke på medkänsla och allehanda ideal säkert skulle ha undvikit »all» och icke heller skulle ha anknutit medgivandet av en sann idealitets möjlighet blott till »opposition och samhällskritik». Men Strindbergs tankegång förstår jag icke. Jag kan blott konstatera, att boken bäres av en trosvarm pacifistisk och socialistisk ideologi, som med vämjelse vänder sig mot stormaktstidens statliga, krigiska och aristokratiska ideal. Strindberg går till rätta med dessa ideal på två sätt. Dels söker han visa, att de blott äro en medvetet eller någon gång omedvetet hycklande förklädnad för privat- och klassintressen, dels dömer han dem genom att på dem anbringa etiketter sådana som imperialism, erövrings- och krigslystnad. En stor roll för båda metoderna spelar etiketten »kompensation».

Förr diktade man ibland av starka känslor, av glädje och sorg, kärlek och hat, triumf och förtvivlan, ibland av behov att fly en vardag, som blivit grå tomhet. I det senare fallet var det kontrasten mot

Litteratur

nuet, som skänkte liv och glans åt bilder, idéer och symboler. Saknad och längtan, som sträckte sig mot de stora livsvärdena, kunde för dem finna oförgängliga uttryck, även om diktaren själv var ett skröpligt och bristfullt instrument. Nu har man för hela denna process börjat nyttja etiketterna »brist» och »kompensation». Det subjektivt hädonistiska termvalet syftar tydligen till att beröva produkterna allmängiltighet och objektivitet. I varje fall är detta Strindbergs mening, och han blir ännu säkrare på sin sak, när även äldre tiders författare visa sig ha behövt honorar och publika understöd, ej minst tryckningsanslag. Sida upp och sida ned gör han rent hus med den »yverborna göticismen» genom att uppleta den »brist», den »kompenserat», och påvisa författarnas pekuniära och sociala intressen. Tyvärr måste det sägas, att denna vidräkning ofta är frånstötande illojal. Det kan icke heller bestridas, att Strindberg väl ensidigt utnyttjat kompensationsmotivet och att han skulle ha fått rimligare proportioner, om han mera beaktat möjligheten av litterär påverkan i en tid, då alla folk tyckas ha behövt just sådan »kompensation». Endast i förbigående skall jag också konstatera, att honorar- och anslagsbehovet ej upprör mig, även om jag är glad att servilism åtminstone i formerna är mindre bruklig — och därför också lättare att satirisera — i vår tid. Eljes är det litteraturhistoriska partiet av framställningen otvivelaktigt det intressantaste i boken både på grund av det material, förf. samlat, och på grund av den stringens, varmed han genomför den anlagda huvudsynpunkten. En del analyser äro träffsäkra. Också hatet gör ju skarpsynt. För säkerhets skull tillägger jag dock, att kompensationsundersökningarna enligt min mening icke ha någon betydelse för värderingsfrågan. Jag tror ej, att göticismen spelat någon större reell roll vid sidan av de politiska frågorna och den stora religiösa motsatsen under 1600-talets förra hälft. Men om dess heroiska manlighetsideal skulle ha stärkt viljor och muskler, förlorar detta ideal icke i värde därför, att det visas ha uppvuxit i reaktion mot senmedeltidens nationella förnedring och trycket på det återsamlade riket under 1500-talet. Att det sedan alldeles icke passar ihop med författarens pacifistiska ideologi är självklart men kunde kanske just därför ha utlagts kortare och med färre upprepningar.

Strindberg har försökt också att ge en helhetsbild av stormaktstidevarvets politiska kynne ur de inledningsvis angivna synpunkterna. Utöver dessa har han här intet eget att ge. Han har vägledt av dem skattat den äldre litteraturen på uppgifter om sociala tillstånd och klasstrider. När skörden sammanförts, har den blivit rikligare än man kanske väntat, därför att dessa uppgifter till stor del möta som strödda notiser i framställningar med annan orientering. Även i ett andra avseende ha föregångarna arbetat Strindberg i händerna. De ledande 1800-talshistorikerna ha med sin rikare människokänedom och starkare känsla för kulturvärdena varit skyddade mot hans ensidighet. Likväl kan det ej råda någon tvekan om att flera av dem med sin tids moralism reagerat mot stormaktstidens

politik och ideal på punkter, som uppröra Strindberg. Därför ha de också ofta tillhandahållit honom ett väl sovrat material.

Man kan kanske tycka, att Strindberg kunnat säga, att stormakts-tiden icke var pacifistisk och socialistisk i en kortare essay, då han haft så litet nytt att komma med. Men varje försök att se ett skede i ny belysning ger uppslag och impulser. Den litterära talang och den målmedvetna konsekvens, varmed förf. genomför sina synpunkter, skulle också vara värda ett uppriktigt erkännande, om han ej köpt dessa förtjänster alltför billigt. Sakligt och stilistiskt når förf. verkan genom två åter och åter använda medel. Han ger varma uttryck åt sin medkänsla med de små i samhället, och han kontrasterar de storas hycklade ideal mot deras krassa intressepolitik. Strindberg har uttrycksmedel både för patos och spiritualitet. Men om en lyckad fras har annat än formellt värde beror dock på, om verklighetsunderlaget är riktigt återgivet. Tyvärr brister det mycket häri. Jag skall ej dröja vid smärre inadvartenser, som dock måhända ibland antyda, ej blott att förf. arbetat fort¹ utan även att han ej själv genomarbetat sakfrågorna utan blott plockat belägg. Men var man slår upp i boken skall man finna, att en korrekt och saklig utredning fått vika för en litterärt verkningsfull paradox. Så halkar Strindberg över Gustav Adolfs verkliga krigsmål — som eljes säkerligen voro för robusta för hans ideologi — för att låta kejsarkronan bli »den lyckoskatt, Gustav Adolf jagade efter, där han i spetsen för de vittbekanta ättlingarna av de gamle göter stormade fram...». Eller tag t. ex. behandlingen av Axel Oxenstierna. Hans arbete för städernas uppblomstring, för handeln och bergsbruket användes ibland som underlag för sarkasmer. Men det har också (s. 17) gällt att tolka hans anslutning till den merkantilistiska satsen, att rikets undersåtar skola besitta förmögenheterna — vilken ju bl. a. ledde till bergsbrukets emancipation och intensivt arbete för städernas förkovran. Genast heter det: »Det är typiskt för hans [Oxenstiernas] avancerade klassåskådning, att han därvid *endast* (kurs. här) siktar till adelns berikande. En förmögen adel, icke en småskuren *borgar* (kurs. här) och bondeklass, skulle bära upp det svenska stormaktsväldet.» Utom möjligen ur stilistisk synpunkt förefaller det hela meningslöst, eftersom Axel Oxenstiernas aristokratiska sinnelag med eller utan ett anakronistiskt beklagande sedan länge varit oförbehållsamt erkänt. Man har blott trott sig kunna visa, att han under regeringsansvar sökte emancipera sig från gruppintressena, när dessa kolliderade med statsintressena. Strindberg tycker (s. 87) det är roligare att säga »det milda saktmodets finurliga politik», och det bör man kanske icke missunna honom, eftersom det ju innebär, att sakförhållandet ej kunnat förnekas. Men nog förefaller han bra

¹ Såsom då han skapat substantivet »gaudera» i citatet: »alla gaudera voro lika goda som svinefötter» (s. 88). Per Brahe, som är yttrandets upphovsman, sade: »alla gaudera [glädja sig åt att] vara lika goda...».

Litteratur

otacksam, när han efter att sida upp och sida ner ha vittjat sina föregångare på citat om Oxenstiernas aristokratiska strävanden tadlar senare tidens betraktare därför att de »aldrig fallit på den underliga idén att ifrågasätta den store mannens beroende av klass-egoistiska krav» (s. 89).

Det kan också förtjäna antecknas, att Strindberg funnit sig förpliktad att ur militär synpunkt bedöma, d. v. s. fördöma Karl XII:s strategiska planer. Eftersom det icke precis är nödvändigt för hans boks huvudtes kan det synas heroiskt av en författare, som tagit på sig så många andra stora uppgifter. Men besväret har kanske varit överkomligt. Strindberg har nämligen kunnat lösa problemet utan att han behövt taga ståndpunkt till generalstabens och Hainz' behandling av frågan. Man kan ju också se varför han dragit in denna. Genom hela hans framställning går som en biton en strävan att låta stormaktspolitiken framstå som ett ansvarslöst äventyr utan realitet. Ett belysande citat om Gustav Adolf har ovan anförts, Karl XII måste naturligtvis bagatelliseras på samma sätt.

De nu berörda punkterna avse ju ej detaljer. Men även om man skulle fortsätta att exemplifiera med endast stora frågor, skulle det ej bli plats över för arbetets huvudproblem. Och detta är det väsentliga. Ty trots att Strindberg ofta och länge dröjer i kompensationsernas, privat- och klassegoismens och de klatschiga frasernas romantiska urskog, har han ju dock genomfört en helhetssyn. Han vill bevisa, att stormaktstiden varit en skräckpsykosens tid, för de lägre klasserna och särskilt bönderna genom ett till det groteska växande socialt tryck, för de högre klasserna och främst högadeln genom fruktan för den sociala revolutionen eller åtminstone reduktionen. Ur skräckpsykosens ha göticismen och kriget framgått, de sista därför, att de framstått som en utväg att undgå eller uppskjuta adelsväldets kris. Den verksammaste invändningen mot denna tes vore att helt enkelt hänvisa till de utrikespolitiska och militära orsaker, som föranlett kriget. Men Strindberg undandrar sig en diskussion på denna punkt genom att medge, »att bevisligen andra viktiga omständigheter [än den sociala spänningen] medverkat till den politik, som skapade det svenska stormaktsväldet!» (s. 30). Trots att förf., som alltid mån om en pregnant och verkningsfull framställning, icke är angelägen om att tynga denna med reservationer, få vi alltså fasthålla, att han har ett åtminstone latent medvetande om en annan orsakskedja. På denna den centralaste punkten i bevisningen måste man därför inskränka sig till att fastslå, att huvudtesen förblir obevisad, tills de utrikes- och militärpolitiska motiven till kriget vägts mot de antagna sociala.

Ännu mer i ögonen fallande är Strindbergs flykt från en allvarlig bevisnings bördor på en annan punkt. Bortser man från Karl XII:s epoken, varom mera nedan, bygger han sin framställning på subjektiva klagomål och besvär i stället för på de objektiva fakta, varav dessa äro en reflex. I detta fall kan man likväl ej åberopa några oöverbanneliga svårigheter, ty ett mycket viktigt och väl sovrat

statistiskt material finnes framlagt i Heckschers ekonomiska historia. Utan vidare kan man där slå upp, att Sveriges befolkning inom dess gamla gränser vid periodens början på rimliga grunder kan uppskattas till 850,000 à 900,000 och vid dess slut beräknas till 1,1 million. På folkhushållet föll alltså uppgiften att underhålla en befolkning, som växte med en tredjedel eller en fjärdedel. Vidare torde det få anses avgjort, att böndernas jordbruk under perioden visade föga förmåga av teknisk utveckling. De gamla bondbygdernas ökade bärkraft är alltså beroende av den inre kolonisation, som otvivelaktigt fortgick i anslutning till dem, fast vi icke veta något om dess omfattning. Genom att jämföra jordeböcker och mantalslängder kunna vi fastställa, att antalet hushåll på gårdarna till följd av befolkningstillväxten var statt i ökning. Vi måste alltså räkna med möjligheten, att den utveckling börjat, som senare bevisligt sänkte levnadsstandarden i bondbygderna därigenom att befolkningen tillväxte fortare än jordbrukets avkastning. Redan länge har det varit fastslaget, att fjärdedelshemmanet, undre gränsen för den tillåtna hemmansklyvningen i rena bondebygder, betydde ett existensminimum för brukare utan extraförtjänster. Å andra sidan måste man vara försiktig med slutsatserna. En ur social synpunkt med allt skäl påtalad tjänstehjons-, torp- och backstugulagstiftning visar nämligen, att bondbygderna faktiskt erbjödo utkomstmöjligheter, som framgångsrikt konkurrerade med års- och knekttjänsten, givetvis dock till en del på andra grunder än de inkomstmässiga.

Antaga vi, att folkökningen pressade levnadsstandarden i bondbygderna, uppstår frågan, i vad mån näringslivets expansion i övrigt erbjöd befolkningsöverskottet försörjningsmöjligheter. Vi ha då fyra dylika att räkna med, städerna, bergsbruket, handeln med skogsprodukter och herrgårdarna. Städernas expansion är påtaglig och åtminstone för Stockholm betydande. Men manufakturpolitiken, som främst skulle ha skapat nya arbetstillfällen, kröntes ju ej med någon större framgång. Att städernas, även Stockholms förmåga att mottaga tillströmningen var begränsad, visas också bäst av omöjligheten att lösa fattigvårdsfrågan. Det starkt växande bergsbruket var en faktor av stor betydelse, dels direkt, dels indirekt genom förtjänsterna av körslor, skogshygge och kolning, som möjliggjorde kolonisation och starkare hemmansklyvning än i jordbruksbygderna. En ökad efterfrågan på skogsprodukter även för andra ändamål än bergsbruket har haft en fördelaktig inverkan på försörjningen i välbelägna skogstrakter; för så vitt exporten angår, är det främst tjärbränningen, som därvid kommer i fråga. Återstå så de hastigt tillväxande herrgårdarna. Säterierna med närmaste underlydande omfattade visserligen icke någon överväldigande stor procent av mantalet, men från adelns sida påstods enträget, att herrgårdsbruket betydde en stark produktionsökning. Härom veta vi emellertid ingenting. Man måste alltså inskränka sig till att fasthålla möjligheten, att arbetskrafter här funno användning i ökat eller nytt produktivt arbete. Att levnadsstandarden för den växande skaran av

Litteratur

herrgårdsarbetare var lägre än på 1500-talet ha Heckschers undersökningar ådagalagt.

Sammanfattningsvis kan man alltså fastslå, att nya näringskällor i avsevärd utsträckning skapades, men att vi icke kunna ange deras effektivitet i förhållande till befolkningstillväxten. Än mindre är det möjligt att bedöma deras effektivitet, om man till belastningen genom folkökningen lägger också den normala belastningen genom statens organisation för stormaktspolitiken med åtföljande sociala och administrativa nybildningar, d. v. s. en väsentligt utökad adelsklass med begränsad produktiv verksamhet samt en flerdubblad administration och krigsmakt, vilka dock delvis svarade även för adelsklassens underhåll.

Den enda vägledning vi äga är en av Heckscher konstruerad »välståndsex», fr. o. m. 1630-talets mitt. Den återspeglar närmast endast skatteförmågan och kan därför dölja en — mycket sannolikt — sjunkande levnadsstandard. Men även med denna reservation ger den intressanta upplysningar. Slutstriden i trettioåriga kriget och danska kriget pressade i förening med dåliga skördar ganska hårt under 1640-talet, men först omkring 1650 följde en verkligt stark nedgång. Orsaken var som känt en svår missväxt. Därefter höll sig skatteförmågan trots Karl Gustavs krig ganska väl uppe; den nya förmyndartiden tyckes i det hela ha varit präglad av goda år. Verkliga hemsökelse tillstötte 1675 och 1676, då krig och missväxt sammanföll. Efter kriget stiger kurvan brant och löper därpå högt uppe i skalan, men med svåra hack för missväxterna 1691—93 och 1697—99 samt pesten 1710; först därefter gör sig, efter en första återhämtning, det stora nordiska kriget på allvar gällande. Bördorna bli åter svåra, som under tyska kriget. Heckschers undersökningar bekräfta dock andra forskares resultat, att offren i blod och ekonomiska resurser ej varit så tunga som man tidigare tänkt sig.

»Huruvida ensamt den sociala oron i det tidigare 1600-talets Sverige varit tillräcklig att verka till erövringskrig tillåta vi oss ej att avgöra», skriver förf. (s. 30). Det är begripligt, ty materialet pekar icke i denna riktning. Samtid och eftervärld ha hittills framställt saken så, att Gustav Adolf framdrev sin politik trots den fara för social oro, de eljes obehövliga nya bördorna måste medföra. Något skäl som rubbar denna åsikt har ej förebragts. Aldeles särskilt synes det vara en ren fantasi, då förf. konstruerar fram »en *krigsutlösande* (kurs. här) spänning» mellan adeln och bönderna vid denna tid. Kollektiva uppgifter kunna nu en gång icke lösas utan enskilda uppoffringar, och de högadliga magnaternas traditioner voro ej krigiska. I Danmark höllo de Kristian IV tillbaka efter förmåga, i Karl IX:s omgivning spelade de en liknande roll, och de mest betydande av de citat, som hos Strindberg bevisa betänkligheter mot kriget, härröra från rådsretsen. Att böndernas missnöje med de växande bördorna stundom hotade att leda till uppror, är ingen nyhet. Strindberg gör självfallet det mesta möjliga därav. Här som ganska ofta slår han dock in öppna dörrar. Ingen som på allvar

sysslat med tiden har väl trott, att folkentusiasmen skapade krigspolitiken; men några ha beundrat den allmoge, som om än ibland motvilligt bar dess bördor. Den första stora krisen kom vid riksdagen 1650. Den står i uppenbart sammanhang med missväxten, alltså med en naturkatastrof av den art, som samhället ännu på 1860-talet saknade resurser att neutralisera. För detta skede har Strindberg sammanställt belysande utdrag ur agitationslitteraturen. Några enkla rim (s. 113) blicka, med naturligt behov av »kompensation» i lyckligare tider, från missväxten tillbaka till de föregående åren, då folket »var vant att födas med bröd och kärna fullgod», då »den brinnande elden ... tjänte den knädde, välbrukte deg», då »de röda välbrände stenar ... torkade råg och malt». Det är trettioåriga krigets slutår, som avses.

Den närmaste krigsanledningen under den följande tiden var tvånget att mobilisera, när Europas lugn stördes, och den finansiella omöjligheten att hålla en armé mobiliserad utan att använda den. Att det fanns krigslust inom officerskåren är självklart, och att vissa grupper kunna ha spekulerat i hinder för reduktionen och undertryckt social oro behöver ej förnekas, även om man hävdar, att Strindberg ej bevisat att något krig börjats av dylika anledningar. Det gör Strindberg mycket bekymmer, att tillgängliga uppgifter meddela »bra litet om revolutionär jäsning» under skedet efter 1660. Han tar sin tillflykt dels till en antagen psykologisk effekt av den partiella reaktionen, vilken dock i betraktande av dess förlopp ej kan ha varit alltför stor, dels till »det oavbrutet ökade eländet hos den jordbrukande klassen och de därur framgångna arbetarkategorierna», som förmodas så småningom ha »lamslagit all förmåga av opposition» (s. 196). Den som ej har en färdig tes att bevisa skulle väl snarare efter en blick på Heckschers välståndindex i dess gynnsamma förlopp söka den närmast till hands liggande förklaringen till den sociala stiltjen.

Krigen krävde tunga offer, särskilt under skedets första och sista tid. Därjämte var det ekonomiska läget med all sannolikhet pressat, eftersom det måste anses ovisst, kanske osannolikt, att det nationella arbetets produktivitet växte i jämn takt med befolkningen och de normala statsbehoven. Men de siffror vi hittills ha bekräfta icke Strindbergs teorier om en häxbrygd av elände, social misär och sjuka feberdrömmar. De äro icke heller nödvändiga för att förklara 1600-talets sociala spänning. Stormaktstiden är det skede, då den internationella påverkan på allvar nådde det gamla agrara Sverige med dess bönder, knapar och fåtaliga magnatsläkter. Den nya tiden skapade nya ledande grupper, nya arbetarklasser och vidsträckt egendomsomflyttning. Sådant medför alltid svåra brytningar. Därtill kom, att adeln icke blott våldsamt ökade i antal utan även genomsyrades av kontinentala åskådningar. Dess ständigt utvidgade jordbesittning och dess nya anda hotade bondesjälvständigheten. Förtryck och rättskränkning har icke uteblivit, men även om de ej kommit till, hade bondeklassen måst resa sig till självförsvar. Dess

Litteratur

sega kamp kan tolkas också som en yttring av bevarad andlig och ekonomisk styrka. En brytningstid sådan som stormaktstiden skall aldrig kunna sammanpressas i en enkel och osammansatt formel. Men svensk historieskrivning har väl knappast någonsin tvekat om att bondeklassens strid och seger varit till lycka för vårt land.

Att Strindberg endast har hån till övers för Karl XII:s tragiska kamp är självklart. Han har också fortsatt att spela på folkets lidanden sådana de återspeglas i de subjektiva källorna. Men här ha Heckschers undersökningar stört hans cirklar. Ett referat av dem har som redan nämnts inarbetats. Man har dock intrycket, att framställningen förut varit väsentligt färdig och att förf. ej haft hjärta att arbeta om den inifrån. I stället söker han avtrubba Heckschers resultat genom att peka på allehanda vittnesbörd om lidanden, förtryck och svårigheter. Eftersom ingen förnekat, att tiden var mycket svår, går en sådan argumentation förbi huvudsaken. Det problem, som här äntligen skyntat för förf., är ju att vinna en saklig föreställning om rikets och därmed de bredare folklagrens bärkraft.

Strindberg har fångat intresset genom sin problemställning. Men en dylik förtjänst kan aldrig ursäktas, att han missbrukat syntetikerns rätt att bortse från det som ej är relevant hos fakta till att förvända fakta, så att de bli relevanta. På ett annat plan ligger det att han dömer efter en aktuell tidsriktnings ideal. I vårt södra grannland har detta, i den där härskande åskådningens tjänst, blivit den officiellt godkända historievetenskapens sätt att värdera. Iderna vandra, och det har blott varit att vänta, att metoden skulle nå också vårt land. Det är knappast att beklaga. Varken historien eller idékampen torde — under förutsättning av ärlighet inför fakta — i längden lida på, att historiens arbetsresultat utnyttjas i dagens diskussion och förlänga dess perspektiv. Men rågångarna måste hållas öppna mellan historia och idépolitik stödd av tillämplig historia. Att här brista i principiell klarhet och intellektuell ärlighet är att svika den strävan efter objektivitet, vilken hittills framstått som ett självklart och förpliktande bud i svensk vetenskap.

Bertil Boëthius.

»BEHANDLINGEN AV SVERIGES EKONOMISKA HISTORIA» — ETT GENMÅLE

I januarihäftet av Svensk Tidskrift har professor Heckscher å propos »Behandlingen av Sveriges ekonomiska historia för skolungdom och utländsk publik» åt bl. a. undertecknads avsnitt av en för nära fyra år sedan för mognare brittisk skolungdom utgiven »Short History of Sweden» ägnat en kritisk granskning, som jag anser mig böra till en del bemöta.

Såsom överdrivet måste då först betecknas omdömet att åtskilligt i boken »kommer ganska nära kryperi för engelsmännen, en hållning, som ... är oförenlig med svensk värdighet». Det har naturligen legat

författarna om hjärtat att framhäva alla beröringspunkter mellan svensk och anglosachsisk historia alltifrån den yngre stenåldern till våra dagars politiska och kulturella vänskapsband. Flera exempel kunde även nämnas på att Sverige därvid ingalunda ensidigt utmålats som den blott mottagande parten. I motsats till professor Heckscher ha andra auktoriteter — bl. a. professor Trevelyan i *The Times' Literary Supplement* 1934 — funnit detta sätt att göra »kulturpropaganda» fruktbart.

Professor Heckschers kritik inskränkes ej till det ekonomisk-historiska innehållet. »Uppgiften om det beroende vari Then Swän-ska Argus stod till Spectator och Tatler, framkommer», klagar han, »fastän det redan för fyrtio år sedan visats att förebilden i främsta rummet var holländsk.» Gå vi till Schück och Warburgs Illustrerade svenska litteraturhistoria av 1927, som ligger till grund för uppgiften, så läsa vi att Dalins artiklar i Argus till största delen voro översättningar eller bearbetningar av artiklar i Spectator, Tatler, Guardian, Der Patriot och Le Misanthrope; typerna i Argus räknas upp, och man utbrister: »vi känna igen sällskapet från Spectator».

Såsom »fantastiskt» förbigår professor Heckscher vidare försöket (s. 397) att finna orsaken till födelsetalets stigande under 1800-talets två andra decennier (jag beklagar att några av de sparsamma sifferuppgifterna här blivit felaktiga): »an earlier and more fundamental (cause) is to be found in the Enclosures Act which had revolutionized agriculture during the latter part of the 18th century», heter det. Källan är Gustav Sundbärgs klassiska »Statistisk historik över Sverige sedan 1750», som i lättnaderna för jordstyckningen ser en orsak till den kraftiga folkökningen under åren 1749—1761. »Påpekans må», heter det där (s. 59), »att storskiftet ... sprängde de gamla byalagen och därmed i Sveriges hela kulturhistoria blev av en betydelse, som ännu endast sällan fullt uppskattas. Otvivelaktigt har skiftesverket även främjat folkökningen, d. v. s. ökningen av jordbruksbefolkningen... Längre fram visade sig, att det befrämjade också inflyttningen till städerna.» Å s. 236 i undertecknads arbete säges ingalunda att skiftesverket redan under 1700-talet skulle medfört massinströmning till städerna. Ordagrant står: »The greater facility in forming new properties resulted, *in due course*, in a great increase in the population and a wholesale immigration from the country into the towns...» (jfr Sundbärg, s. 132 och 143).

Undertecknad, som av utrymmesskäl måste nöja sig med dessa påpekanden, är livligt medveten om bristerna i sitt avsnitt vilka främst torde utgöras av alltför summariska formuleringar. Borde dock ej ett försök att i sammanhängande linje skissera gången av Sveriges ekonomiska och sociala utveckling från förra seklets början till åren efter världskriget ha förtjänat mer än ett letande efter felaktigheter?

C. F. Palmstierna.